

JOVAN MARJANOVIĆ

A jugoszláv történetírás a háborúról és a forradalomról

Feladatomban nagyon nehéz: történetesen egy igen kiterjedt problémáról kell beszélnem olyan előadás keretében, melynek mind az idejét, mind a terjedelmét megszabták a számomra. Így az a tervem, hogy néhány alapproblémát érintek majd, s beszámolok az 1941—1945-ös nemzeti felszabadító háborúról és forradalomról szóló jugoszláv történetírást érintő néhány gondolatomról.

Előljáróban illik hangsúlyozni, hogy ezen a területen a történelemírás eddig is igen nagy és jelentős eredményeket ért el. Pl., ami a forráskiadást illeti, nincs még egy olyan ország, amelyik annyit tett volna a második világháború forrásainak közzétételéért, mint Jugoszlávia. A jugoszláv néphadsereg Hadtörténeti Intézete ezideig egymaga több mint százötven kötet a legutóbbi háború idejére vonatkozó dokumentumot tett közzé, s ezzel nem merülnek ki az eddig megvalósított kiadványok. Ilyen dokumentumokat valamennyi jugoszláv szövetséges köztársaság történészei és levéltárosai nyilvánosságra hoztak már. Ezenkívül kiadtak egy sor monográfiát a nemzeti felszabadító háború és a forradalom történetének egyes sajátos kérdéseiről, miközben az ország közvéleménye számos kutatásról a különböző folyóiratokban, vagy munkagyűjteményekben megjelent cikkekből értesült. Hasonlóképpen százával és ezrével jelentek meg a cikkek a napisajtóban, lehozták a közvetlenül résztvevők emlékezéseit, valamint kiváló publicisták jelentős munkáit. Így módunkban áll kimondani, hogy a Jugoszláv Szövetségi Köztársaságban a történetírás igen magas színvonalú lett. Ezt leszögezve, különösen javuló tudományos megközelítést tapasztalunk a nemzeti felszabadítási háború és a forradalom történetét illetően.

Véleményem szerint a jugoszláv történetírás fejlődését a háború befejezésétől a mai napig két főbb korszakra lehetne osztani.

Az első a háború utáni első esztendőkre terjedne ki, s az 1950-es évek közepéig tartana. Ekkor elsősorban arról volt szó, hogy összegyűjtjük és osztályozzuk a levéltári dokumentumokat s egyéb más forrásokat, melyek nélkül el sem lehetne gondolni, hogy tudományos munkát végezzünk, hogy kutassuk és értékeljük azt a nagy és bonyolult történelmi jelenséget, ami a nemzeti felszabadító háború és a forradalom volt a jugoszláv történelemben. Ez az első korszak a publicisták termékeny tevékenységének volt az ideje. Mindenki a maga emlékei alapján írta le a háború eseményeit. Egyes szerzők háborús élményeiket és bizonyos meghatározott események lefolyását mondták el. Egy politikai esemény, egy évforduló, más alkalmi megnyilvánulások — minden alkalom jó volt, hogy művek jelenjenek meg a felszabadítási harcokról, az események krónikájáról, s ezek sajtócikkeken, vagy éppen kéznél levő dokumentumokon alapultak. Bár a komolyabb művek megírásának lehetőségei ekkor korlátozottak voltak, sok minden mégis megjelent a nemzeti felszabadítási háborúról és a forradalomról.

Ezen idő alatt naplók és emlékiratok formájában bizonyos számú értelmes művet is kiadtak, de meg kell mondani, hogy nem egy ilyen írást s szerzőjét az adott helyzetnek megfelelően felállított politikai sémák és különböző politikai értékelések befolyásoltak. Ezekben normatív elgondolásokat lehetett találni különféle személyiségekről és eseményekről, miközben a tudományos kritika, mely munkánk egyik lényeges jellemzője, valamint a nemzeti felszabadító háború és forradalom jelenségeinek és eseményeinek tudományos megközelítése még gyermekcipőben járt. Elismertek, elfogadtak és terjesztettek — többnyire bármilyen ellenőrzés alkalmazása nélkül — különféle immár hagyományossá vált motívumokat, legendákat, beállításokat egyes személyiségekről; s nem volt lehetőség, hogy megfelelő dokumentáció alapján kiegészítsünk, vagy kiigazítsunk egyes adatokat, hogy elemzéssé dolgozzuk fel őket, hogy kijavítsuk a hibás elgondolásokat, s egy teljesebb történeti igazsághoz jussunk. Másrészt, a nemzeti felszabadító háború és forradalom eme első szakaszában még nem rendelkezünk megfelelő káderekkel, képzett történészekkel, akik tudományos szemszögből foglalkoztak volna mindezekkel a problémákkal. A jugoszláv történészek idősebb nemzedékei lényegében a történelem korábbi szakaszaival, a múlt századaival, s legjobb esetben a jugoszláv népek történetének a XIX. századra és a XX. század elejére terjedő szakaszával foglalkoztak. Így kiderült, hogy elengedhetetlen, hogy a nemzeti felszabadító háború és a forradalom történetét a történészeknek egy olyan nemzedékére bizzák, amely még csak akkor volt kialakulóban. Ez az új nemzedék olyan témakomplexumnak kellett nekilásson, amelyet előtte senki sem vizsgált a történettudományban. Így érthető, hogy ezen úttörő munka során a kezdők tévedéseit, hiányokat, kísérleteket, erőpróbákat stb. tapasztalhattuk.

Ellenben már az 50-es évek végén és a 60-as évek elején rendelkezünk egy olyan történész-nemzedékkel, amely komolyan törekedett a nemzeti felszabadító harc történetének vizsgálatára. Ebben a második időszakban, vagyis az elmúlt évtizedek során, a jugoszláv felszabadulás története már igazi tudományos alapokon nyugodott, hála a Hadtörténeti Intézet munkájának, valamint az egyes köztársaságokban működő Munkásmozgalmi Intézetek tevékenységének. Meg kell említeni azokat az eredményeket is, amelyeket ezen a területen a jugoszláviai egyetemeken értek el, ahol az utóbbi tíz évben a történelem tanítása már tudományos alapokra került.

Ebben a második periódusban a jugoszláv történetírás sokat tett az események rekonstruálása érdekében. Ez jelentette az egyik legfőbb feladatot: valóságosan rekonstruálni az eseményeket, miközben a korabeli archivumokból indulunk ki, s úgy írni le őket, ahogy megestek. Másrészt megfigyelhető ebben az időszakban történészeinknek egy nyilvánvaló irányzata, ami különben teljesen helyénvaló olyanoknál, akik igazán a tudománnyal törődnek: megszabadulni a meglévő sémáktól, arra törekedni, hogy a történelemről kritikai elemzéseket és értékeléseket nyújtsunk. Ezek az erőkifejtések jelentőseknek bizonyultak a még mindig fennálló nehézségek ellenére, melyek többek között abból erednek, hogy a forradalom némely résztvevője bizonyos események lefolyásáról a legváltozatosabb képet hordozta éveken át a tudatában. Ha azután egy teljesebb történeti dokumentációból kiindulva ugyanezen eseményeket némileg más-képp mutatjuk be, ezek a személyiségek hajlamosak arra, hogy néha rosszindulatot tételezzenek fel a szerzőknél.

Nagyon fontos megjegyezni, hogy ebben a második szakaszban a jugoszláv történészeknek lehetőségük nyílt komoly mennyiségű archivdokumentumokat kapni külföldről, elsősorban a háború idejéből származó német és olasz adatokat.

Azelőtt mi mindannyian, akik ezen a területen tevékenykedünk, többé-kevésbé csak a Nemzeti Felszabadítási Mozgalom dokumentumaira és sajtójára támaszkodhattunk, s arra törekedtünk mindenekelőtt, hogy bemutassuk, megmagyarázzuk és elismertessük a jugoszláv kommunista pártot és a felszabadítási mozgalmat az 1941—1945-ös években, melyekről nem sokat tudott sem az ország, sem a világ. Ekkoriban alig tanulmányoztuk az ellenséges erőket, a megszállás rendszerét. Márpedig a történetírásban lehetetlen részlegesen csak az egyik oldalt tanulmányozni; népeink történetét a maga egészében kell elképzelnünk, s az adott történeti szakaszban az adott földrajzi egység egészében.

Németország veresége után a német levéltárak lényegében a szövetségesek kezére kerültek. Ennek révén számos német forráshoz jutottunk az Egyesült Államokban, amely a legtöbb német dokumentumot foglalta le: egy repülőgépanyahajó több mint 500 tonnát szállított belőlük át a tengeren. A gondos németek a háború alatt számos részletet jegyeztek le, napra készen vezették háborús naplóikat, az alsóbb szintű szervek rendszeresen tájékoztatták a felsőbbeket mind az egységeknél, mind a vezérkaroknál, mind a minisztériumokban vagy az egyéb polgári, félpolgári szervezetekben, amelyek hírszerzéssel, gazdasági szervezéssel és egyebekkel foglalkoztak a megszállt Jugoszlávia területén. Rendkívül nagy mennyiségben léteznek még ma is az írott források ezekről a tevékenységekről. Ezideig saját használatunkra nyilvántartásba vettünk és lemikrofilmeztünk több mint egy millió oldalt ezekből a német dokumentumokból. Fel kell tételezni, hogy ezek alaposabb kiaknázása, főleg azon anyagé, mely a szomszéd országokban — Bulgária, Románia, Magyarország, Olaszország, Albánia és Görögország — van, még több adatot nyújtana Jugoszlávia 1941—1945 közötti történetéről.

Más idegen levéltárak is megnyíltak, amelyekről nagyon sokat várunk. 1972-ben megnyíltak a háború időszakára vonatkozó angol anyagok; ezek közül elsősorban a Foreign Office dokumentumai érdekelnek bennünket. Az amerikai diplomáciai és katonai levéltárak is többé-kevésbé a közvélemény rendelkezésére állanak. Ami viszont a második világháború idejét érintő szovjet archívumok megnyitását illeti, arról még nem tudunk semmit. Ha ez megtörténik, a történészek képesek lesznek arra, hogy a második világháború eseményeiről összetettebb képet nyújtsanak.

Miközben a külföldi levéltári anyagokra és irodalomra, valamint a hazai dokumentumokra és irodalomra támaszkodnak, a jugoszláviai történészek lehetőségeket kapnak arra, hogy mélyebbre hatoljanak a szóbanforgó témában, hogy egyes eseményekről és történelmi személyiségek tevékenységeiről alaposabb és szélesebb elemzést nyújtsanak.

Tudományos és technikai szakirodalmunkban, valamint tudományos történeti folyóiratainkban nincsenek nemzeti konfliktusok a nemzeti felszabadító háborút illetően a szerb, horvát, szlovén, bosnyák, hercegovinai, montenegrói és makedón történészek között. Ha mégis itt-ott ilyen összetűzések támadnak, azok a nem hivatásos, vagy elégtelenül hivatásos szinten nyújtott munka eredményei. Márpedig nekünk, akik tudománnyal foglalkozunk, dokumentációk és a tudományos ellenőrzés alapján jutunk következtetéseinkhez, megállapításainkhoz, nincs okunk a múlt eseményeinek felhasználásával nemzeti ellentétekbe bocsátkoznunk. Természetesen vitatkozunk, s nagyon is egymás közt, de ez kollégialis, akadémiai szinten történik, elvtársi szellemben, a tudományos dokumentumokra támaszkodva, anélkül hogy szükség lenne bármiféle nemzeti konfrontációt szítani.

A nemzeti felszabadító háborúról és forradalomról szóló jugoszláv történet-

írás ezen nagyon szűkre szabott bemutatása túlságosan derűsnek tűnnek, ha nem egészítenők ki azokkal a jelentős kérdésekkel, amelyek a szóbanforgó területen ma is nyitottak. Messze vagyunk ugyanis még attól, hogy arra gondoljunk, hogy nincsenek már megoldatlan kérdéseink, vagy hiányosságaink. Arról mindenesetre meg vagyok győződve, hogy jövőbeni tevékenységünkhez szilárd alapot teremtettünk, ami azt ígéri, hogy a közeljövőben még a legnehezebb problémákat is termékenyen oldhatjuk meg.

Mint első fontos témát illik megemlíteni a néha helyi, vagy nemzeti megközelítést, értem ezalatt a mereven, korlátoltan nemzetit a történetkutatásban. Újabb történetírásunk egyik gyöngye pontja az, hogy bezárkózunk egy adott köztársaságba, vagy még kicsinyesebben egy adott vidékbe, ott kezdünk kutatni, ott kezdjük elemezni a történeteket, legtöbbször pedig elfeledkezünk arról, ami egyidejűleg egész Jugoszláviában, a Balkánon, Európában, sőt még az egész világon is folyt. Vegyünk egyetlen példát: a hírhedt „Weiss” hadműveletet, vagyis az ellenség negyedik offenzíváját. Ez a fasiszta támadás közvetlenül kapcsolódott a Földközi-tengeri eseményekhez, mivel Németország azt tervezte, hogy az adriai tengerpart hátsó részét megtisztítja attól való féltében, hogy itt az angol—amerikai erők partraszállnak. Megtörténik, hogy a köztársaságon belüli eseményeket nem hozzuk eléggé kapcsolatba a Földközi-tenger és a keleti front, vagy akár Jugoszlávia többi részének eseményeivel. Az azonban tény, hogy fokozatosan elszakadunk ettől a lokális szemlélettől, a felszabadítási harcok történetének korlátoltan nemzeti látásmódjától, miközben az eseményeket mindinkább az európai és a világtörténelem szemszögébe helyezzük.

A nemzeti felszabadítási háború és a forradalom történetírásának másik fontos problémája az, hogy ez a történetírás még mindig csak a leírás szintjén helyezkedik el. Ami annyit jelent, hogy több-kevesebb sikerrel rekonstruáljuk és leírjuk az eseményeket. Bár nem szabad lebecsülni a nagyszámú jelentős eredményt, amit elértünk, hiányolnunk kell a történelemnek szociológiai, gazdasági, filozófiai stb. aspektusok szerinti összetett szemléletét. Hiányolnunk kell a szintéziseket és az általánosabb következtetéseket hozó kutatásokat. A történettudományt az a veszély fenyegeti, hogy komoly lemaradása lesz, ha megreked ezen a szinten. Így tehát azon fáradozunk Jugoszláviában, hogy műveljük a jó leírást, de ugyanakkor az elemző-szintetizáló és az elméleti munkára is buzdítsunk.

Engedtessek meg, hogy ezzel kapcsolatban megemlítssem, hogy a nemzeti felszabadító háború és a forradalom története nem kelti még fel kielégítő mértékben a többi társadalomtudomány érdeklődését. A szociológusok csak igen keveset foglalkoznak ezekkel a kérdésekkel, míg az irodalomtörténészek éppen hogy elkezdtek jobban törődni velük. Ugyanakkor az a véleményem, hogy kutatásaink megkívánják a közgazdászok, a jogászok, a filozófusok, a pszichológusok és a társadalomtudományok más területein működő dolgozók közreműködését. A szakmaközi együttműködésnek ez a fejlődési folyamata a jövőben sokkal egyenletesebb kell legyen a bennünket érdeklő területen. Mert jelenleg hiába a sok odaadó munka, a történészek többnyire csak a politikátörténetet művelik, miközben elhanyagoljuk a nemzeti felszabadulás harcainak katonai, jogi, gazdasági, kulturális és egyéb oldalait.

Befejezésül szeretném még egyszer megemlíteni, hogy ezúttal csak néhány sommás megállapítást kockáztattam meg, s bemutattam néhány olyan problémát, amelyeket a nemzeti felszabadító háború és forradalom történetírása semmiképpen nem kerülhet meg. De arra egyáltalán nem tarthattam igényt, hogy a témát a maga egészében kimerítsem.